

BO‘LAJAK PEDAGOGLARGA NUTQIY SAVODXONLIKNI O‘RGATISH

Mumindjanova Saida Xaitmatovna

*Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti
Tillar va maktabgacha ta’lim kafedrasida dotsent v.b*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ijtimoiy meyorlarga rioya etishlari orqali nutqiy savodxonlikni o‘rgatish nazariy jihatdan o‘rganiladi. Amaliyotga tatbiq qilish masalalari ko‘rib chiqiladi.*

Kalit so‘zlar: *nutq, grammatika, soddan nutq, murakkab nutq, lingvistik jarayon*

Nutq-tilning ifodalash va fikr almashish jarayonlarida amal qilishi, tilning alohida ijtimoiy faoliyat turi sifatidagi muayyan yashash shakli tushuniladi. Nutq ikki holatda namoyon bo‘ladi: og‘zaki(ovozli) hamda yozma. So‘zlashuv jarayonidan xotiraga saqlab qolingan qismi ham nutqiy shaklning bir misoli hisoblanadi. O‘quvchi yoshlarga savod chiqarish yoshidan boshlab to‘g‘ri va ravon nutqni shakllantirishga asosiy e‘tibor qaratiladi. Bu, o‘z navbatida, grammatik tushunchalar va grammatik qoidalarni yaxshiroq o‘rganish, va ularni nutqqa yaxlit olib kirishdagi xato va kamchiliklarni bartaraf etishdan iborat. Grammatikani o‘rganish samarali nutq va notiqlikning asosi hisoblanadi. O‘zbek tilini yaxshi o‘rganish bilan bir qatorda uni amaliyotda-nutqda qo‘llay olish alohida ahamiyat kasb etadi. Savod chiqarish yoshidan boshlab ravon nutqqa doir ko‘nikmalarni shakllantirib borish kelasi ish faoliyatimiz uchun qulayliklar yaratib beradi. Samarali nutqni ta‘minlab beruvchi omillar sifatida bir qancha vaziyatlarni ko‘rib o‘tsak:

- segment va ustsegment birliklar: urg‘u, to‘xtam va pauza, mimikalarni to‘g‘ri qo‘llay bilish:

Segment birliklar deganda so‘zlar tarkibidagi harflarning, gaplar tarkibidagi so‘zlarning ma‘lum bir ketma-ketlikda kelib aniq bir tushunchani ifodalashiga aytiladi. Jumla tuzishda qo‘shimchalarni to‘g‘ri qo‘llay olish, tasviriy ifoda va iboralardan nutqni boyitish uchun foydalanish;

Ustsegment birliklar esa nutqiy ta‘sirchanlik hamda ifoda ravonligini ta‘minlaydigan birliklar hisoblanadi. Gap tarkibidagi fikr qaratilishi zarur bo‘lakni kesim oldiga keltirish bilan boshqa so‘zlardan ajratish. tinglovchi zerikishiga olib keladigan omillar(ovoz tonining birxilligi yoki doimiy baland tovush)ni bartaraf etishga ko‘maklashish, bunda ovoz tembrining o‘zgaruvchanligiga e‘tibor qaratiladi.

To‘xtam(pauza) aynan nutqning hissiy-emotsionallik darajasini oshirib berishga xizmat qiladigan omillardan biridir. Qadimiy notiqlik san‘atiga e‘tibor qaratadigan bo‘lsak, baxshichilik san‘at namoyondalari ham dostonlarning eng avj nuqtasida to‘xtalishlar, yokida nutqiy cheklanishlardan foydalanishadi.

Tinglovchini jalb qilishda nutqiy ravonlikning o‘zi yetarli emas deb hisoblaymiz, yuz ifodalari(mimka) hamda qo‘llar harakatini qo‘shish orqali nutqiy ifodani yanada yaxshilashga erishiladi.

- Shevaga oid so‘zlarni qo‘llashdan o‘quvchilarni adabiy so‘zlashuv usuliga ko‘nikmalarini shakllantirish:

Ijtimoiy kelib chiqishiga ko‘ra ham kundalik turmushda muloqotga kirishish davomida nutqda xatoliklar yoki farqlar kuzatiladi. Ulardagi nutqiy ravonlikka erishish uchun adabiy tilga aynan

kiritilgan so‘zlarni o‘rganishini ta‘minlab berish. Har bir so‘zni aniq va ravon talaffuz etishga diqqatni qaratish;

- og‘zaki nutqda aks etuvchi tovush o‘zgarishlarini yozuvda aks etmaslikka o‘rgatish (reduksiya, metateza...);

Reduksiya – reduksiya hodisasi so‘zlar tarkibiga qo‘shimcha qo‘shish natijasida asos tarkibidagi tovushlarning fonetik hodisaga uchrab tushib qolishi va ikkinchi ko‘rinishi esa talaffuz jarayonida unilarning talaffuz etilmay qolishidir. Asosan, unli tovushlar reduksiyaga uchraydi, ba‘zida esa undoshlarda ham kuzatilishi mumkin. Reduksiyaning ikki xil hodisasini ko‘rishimiz mumkin; og‘zaki va yozma. Og‘zaki deganda, faqatgina talaffuzda aks etib, yozuvda aks etmaydigan ko‘rinishi nazarda tutiladi. M: bilan sira, qiziq so‘zlaridagi birinchi “I” ttovushi bilinar-bilinmas talaffuz qilinadi.

Metateza-bu tovush o‘zgarishi ham faqatgina og‘zaki nutqda aks etadi. So‘zlar tarkibidagi tovushlarning o‘rin almashib qo‘llanilishiga aytiladi. M: daryo-dayro, tuproqturpoq singari... Faqat og‘zaki nutqda tovush o‘zgarishariga uchrab, yozma nutqda aks etmaydigan hodisalardan bir qanchasini sanab o‘tishimiz mumkin, va bunday so‘zlarni yozuv va talaffuzda farqlashni o‘rgatish ravon nutqiy jarayonni ta‘minlash uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

- o‘zbek tili grammatik qoidalarini amaliy mashqlar yordamida o‘quvchilarga tushunib berish:

Dars jarayonida faqatgina kitobdagi qoida va mashqlar bilan cheklanib qolmay, darsning ko‘p qismini o‘quvchilarning faoliyatida qo‘llay olish qobiliyatini oshirishga diqqat e‘tiborni qaratish.

- o‘quvchilarda og‘zaki nutqni rivojlantirishdagi e‘tiborga molik jihat-keng jamoatchilik, auditoriya, omma oldida nutq so‘zlashga o‘rgatish:

O‘quvchi yoshlar qay bir soha mutaxassisi bo‘lishlaridan qat‘i nazar ravon nutq va notiqlik qobiliyati bo‘lmog‘i zarur. Shunday ekan, sodda nutq tuzishdan boshlab o‘quvchilarda yaxshi nutq so‘zlay olishgacha bo‘lgan davr uchun kichik jamoa oldida nutq so‘zlay olish tayanch vazifasini o‘taydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zME Toshkent 2000-yil.
2. Inomxo‘jayev S.O‘tmish Sharq notiqligi. T.1972.
3. Begmatov E.Notiqning nodir boyligi.T.1980.
4. Qilichev B.Nutq madaniyati.O‘MM.Buxoro,2021